

Rapport

efter kvalitetsgranskning av skolornas arbete
med demokrati och värdegrund vid Björkhaga
skola i Botkyrka kommun

Innehåll

Inledning

Bakgrundsuppgifter om Björkhaga skola

Resultat

Syfte och frågeställningar

Metod och material

Inledning

Skolinspektionen genomför en kvalitetsgranskning av skolornas arbete med demokrati och värdegrund i grundskolans senare år under våren 2012. Granskningen vid Björkhaga skola i Botkyrka kommun ingår i detta projekt.

Björkhaga skola besöktes den 20-23 februari samt 27 februari 2012. Ansvariga inspektörer har undervisningsrådet Per Eng och utredaren Partow Khademi varit. I denna rapport redovisar inspektörerna sina iakttagelser, analyser och bedömningar. Förutom en redogörelse av kvalitetsgranskningens resultat ges även en kort beskrivning av granskningens syfte, frågeställningar och genomförande.

Kvalitetsgranskningen av skolornas arbete med demokrati och värdegrund genomförs i sammanlagt 17 grundskolor. När kvalitetsgranskningen är avslutad i sin helhet redovisas de samlade resultaten i en övergripande kvalitetsgranskningsrapport. För de skolor som ingått i granskningen ger rapporten en referensram och en möjlighet till jämförelse med förhållanden på andra skolor. Det enskilda beslutet kan därmed sättas in i ett större sammanhang.

Bakgrundsuppgifter om Björkhaga skola

Björkhaga skola ligger i den centrala delen av Tumba i Botkyrka kommun. Björkhaga är en mångkulturell skola med över 30 olika nationaliteter och med cirka 35 procent elever med annat modersmål än svenska. I verksamheten finns förskoleklass, fritidshem, grundskola årskurs 1-9 och grundsärskola. Profilklasser (musik) finns i årskurs 4-9 i grundskolan.

Björkhaga skola leds av en rektor som till sin hjälp vid tidpunkten för tillsynsbesöket har en biträdande rektor som ansvarar för årskurs F-6 verksamheten. Skolans rektor har direkt ansvar för eleverna som går i årskurs 7 till 9. Rektorn har under perioden januari 2011-februari 2012 haft en konsult som har bistått

med administrativt och pedagogiskt stöd. Vidare har det sedan hösten 2011 funnits en pedagogisk utvecklingsledare anställd på skolan.

Skolans personal är indelad i arbetslag varav ett består av klasser i årskurs 7-9.

Resultat

Skolorna ska enligt skollagen och läroplanen bidra till att eleverna utvecklar sådan *medborgerlig kompetens* som behövs för att leva, verka och utöva ett aktivt medborgarskap i ett demokratiskt samhälle.¹ Detta arbete kräver av skolorna att de hos eleverna

- 1) förankrar grundläggande demokratiska *värderingar* som det svenska samhället enligt lagstiftningen vilar på, däribland tolerans, jämlikhet, solidaritet samt respekt för mänskliga rättigheter och för vår gemensamma miljö
- 2) utvecklar *kunskaper* om politik och samhälle, dvs. teoretisk kunskap om hur demokratin fungerar, samt andra kunskaper som behövs för att aktivt kunna delta i samhällslivet
- 3) främjar vissa *förmågor* i form av praktiska färdigheter som alla behöver för att leva och verka i ett demokratiskt samhälle, såsom läskunnighet, informationssökningskompetens, självständigt och källkritiskt tänkande samt kommunikationsförmåga, men också praktisk erfarenhet av ansvarstagande, delaktighet och inflytande.

Kvalitetsgranskningen har med utgångspunkt i detta gjort en bedömning av om undervisningen och kommunikationsklimatet på Björkhaga skola ger eleverna förutsättningar att tillägna sig medborgerlig kompetens i form av grundläggande värden, kunskaper och förmågor, som de enligt styrdokumentet behöver. De utvecklingsområden inom ramen för de båda områden som granskningen spänner över och som bedöms föreligga på skolan redovisas nedan, under respektive granskningsområde. *Det första* området som granskningen omfattar berör skolans kommunikationsklimat på en övergripande skolnivå inklusive rektors ansvar för att det finns en helhetssyn och gemensam arbetsstrategi då det gäller skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag. *Det andra* avser kommunikationsklimatet på klassrumsnivå och lärarnas ansvar för de-

¹ Skollagen (2010:800) 1 kap. 4, 5 och 10 §§ samt 10 kap. 2 §; Lgr11, *Läroplan för grundskolan, fritidshemmet och förskoleklassen* (2011), 1. Skolans värdegrund och uppdrag, 2.1. Normer och värden, 2.2. Kunskaper, 2.3. Elevernas ansvar och inflytande, 2.8. Rektors ansvar samt 3. Kursplaner avseende de ämnen i vilka lektioner har besökts. Se även *Litteraturöversikt inför kvalitetsgranskning med inriktning mot skolans arbete med demokratiuppdraget och värdegrunden*, Ekman (2011) på www.skolinspektionen.se/demokrati.

mokrati- och värdegrundsuppdraget i den undervisning som bedrivs i enskilda ämnen.

Förhållningssätt och kommunikationsklimat på skolnivå

De kvalitetsaspekter som beskrivs och diskuteras under denna rubrik uppehåller sig kring huruvida rektor och lärare tar ansvar för att det råder ett tillåtande diskussionsklimat på skolan och om rektor säkerställer att samsyn och en gemensam strategi genomsyrar skolans demokrati- och värdegrundsarbete.

Skolans kommunikationsklimat

Björkhaga skola består av sju olika byggnader. Inspektörerna noterar under besöket att korridorerna i samtliga hus är trånga och att det inte finns några större friutrymmen för elever att vistas i. Icke desto mindre är det inspektörernas intryck att stämningen eleverna emellan är god och att kommunikationsklimatet såväl i som utanför klassrummen är gott, kort sagt att Björkhaga verkar vara en lugn skola och med ett öppet klimat.

Inspektörernas generella intryck är att både lärare och övrig personal överlag har ett gemensamt förhållningssätt i tillämpningen av skolans ordningsregler. Ordningsreglerna har tagits fram i samråd med skolans elever och vårdnadshavare. De innehåller förutom själva reglerna och dess konsekvenser, även vilka förväntningar man som elev och vårdnadshavare kan ha på skolan respektive vilka förväntningar skolan kan ha på eleverna och deras vårdnadshavare. I intervjuer och samtal med elever och lärare framkommer att skolans gemensamma hållning bidrar till tryggheten och arbetsron i klassen. Detta gäller bland annat vikten av att alla i skolan bemöter varandra med respekt såväl som att eleverna får möjlighet att dryfta frågor och delta i både spontana och planerade diskussioner. I intervjuerna och samtalen med eleverna framkommer att skolan är lugnare nu jämfört med för ett år sedan och att de vuxna i skolan är duktiga på att ta tag i konflikter så fort något händer. Inspektörerna noterar också i den dokumentation som skickats in att Björkhaga skola har förbättrat sina resultat vad beträffar trivsel och trygghet jämfört med år 2010.²

² Resultatet av Botkyrka kommuns elevindex för kalenderåret 2011 i Björkhaga skola visar att sammanlagt 89 procent av de tillfrågade eleverna svarade positivt till följande påståenden: "Det är bra stämning i min klass" och "Jag tycker att jag går i en bra skola". Motsvarande resultat för 2010 visar ett endast 60 procent av eleverna svarade positivt. När det gäller påståenden om trygghet visar samma elevindex att Björkhaga skola har förbättrat sina resultat från 83 procent kalenderår 2010 till 92 procent kalenderår 2011.

Skolans plan mot kränkande behandling för läsåret 2011/12, benämnd likabehandlingsplan och trygghetsplan, innehåller en redogörelse över de åtgärder som behövs för att förebygga och förhindra kränkande behandling. Planen uppmärksammar utifrån skolans egen undersökning för år 2010 att andelen elever i årskurs 5 och 8 som uppger att de blir respekterade för den de är av andra elever är något lägre än i motsvarande undersökning från år 2009. Vidare framgår det av den enkät som lärarna på skolan ombeds besvara i samband med Skolinspektionens besök att ett antal lärare anser att påståendet "På den här skolan blir elever som anses annorlunda dåligt behandlade av andra elever" stämmer ganska bra. Dock visar Skolinspektionens elevenkät att samtliga elever inte tycker att motsvarande påstående i elevenkäten stämmer.

I intervjuer med såväl elever som lärare framkommer att stämningen mellan elever i årskurs 7 till 9 är god, men att samspelet mellan yngre och äldre elever utifrån ett F-9 perspektiv behöver förbättras. Bland annat är förekomsten av ett hårt språkbruk något som såväl de intervjuade eleverna som lärarna upplever som problematiskt. I intervjun med rektorn bekräftas denna bild. Dock tillägger rektorn att skolledningen under de senaste två åren har vidtagit åtgärder för att förebygga och motverka alla former av diskriminering och kränkande behandling, bland annat att förbättra språkbruket. I denna strategi ingår ökad vuxen närvaro på raster i form av ett samarbete med fritidsgården och ett trygghets-team bestående av kuratorn, lärare, fritidspersonal samt en elevrepresentant. I intervjun med rektorn framgår att trygghetsteamet övervakar alla tendenser till kränkande behandling och trakasserier med fokus på tidig upptäckt och agerande.

Av elev-, lärar- och rektorsintervjuerna framgår också att skolan sedan vårterminens start har börjat arbeta med en undervisningsrelaterad fadderverksamhet där äldre elever träffar yngre elever i ämnena matematik, svenska och musik. I skolans lokala arbetsplan anges syftet med detta vilket är att skapa kontakter över åldersgränser och därmed ytterligare stärka tryggheten i skolan samt bidra till elevernas lärande. Inspektörerna noterar att vid en av lektionsobservationerna deltog sex elever i årskurs 8 i fadderprojektet i ämnet matematik.

Av intervjuer med elever, lärare och rektorn samt av dokumentanalysen framkommer en samstämmig bild av att klassråden och elevrådet har en viktig funktion i skolans demokrati- och värdegrundsarbete. Diskussioner i klass- och elevrådsmöten har under läsåret resulterat i konkreta handlingar såsom en temadag om demokrati, en insamlingskampanj för att stödja elever i fattiga län-

der och ett projekt om hållbar utveckling. Vidare noterar inspektörerna i samband med en genomgång av praktikplatser under klassens mentorstid, att eleverna är frågvisa och nyfikna samt att studie- och yrkesvägledaren såväl som klassens mentorer bejakar och tar intryck av elevernas synpunkter. Också den enkät som eleverna under Skolinspektionens besök ombeds fylla i indikerar att man diskuterar och debatterar kring olika frågor på lektionerna.³

Sammanfattningsvis är det Skolinspektionens bedömning att Björkhaga skola generellt sett tar ansvar för att det råder ett tillåtande kommunikationsklimat. Diskussioner och samtal mellan elever och mellan lärare och elever är vanliga inslag i undervisningen och genomförs i ömsesidig respekt. Vidare ges eleverna möjlighet att i formella sammanhang aktivt bidra till skolans demokrati- och värdegrundsarbete. En allmän gemensam tillämpning av ordningsreglerna, ökad närvaro av personal i gemensamma utrymmen och främjandet av relationerna mellan yngre och äldre elever genom fadderverksamheten representerar exempel på insatser som bidrar till ett gott kommunikationsklimat på Björkhaga skola.

Skolans samsyn och arbetsstrategi

Av Björkhaga skolas lokala årsplan för läsåret 2011/12 framgår att Botkyrka kommuns barn- och utbildningsnämnds vision för kommunens grundskolor haft en central roll i framtagandet av skolans handlingsplan. Visionen inleder med att ta upp vikten av "att skapa en bred utbildningsmiljö som möter våra barn i deras lärande så att de blir aktiva och delaktiga i lokalt, regionalt och globalt samhällsbyggande". Vidare beskriver den betydelsen av att "barnen i Botkyrka ska få de verktyg de behöver för att bli demokratiskt aktiva och uppfinningsrika i en värld där vi är globalt beroende av varandra" och att i mötet med barnen ska personalen i Botkyrka signalera "en värdegrund som säger att alla människor har styrkor men ensam är inte stark".

I intervjun med rektorn framgår att skolans praktiska arbete med demokrati och värdegrund har fått en ny innebörd efter borttagandet av kursen livskunskap våren 2010. Enligt rektorn pågår ett långsiktigt utvecklingsarbete som utgår från principen att "alla elever är allas ansvar". Detta innebär bland annat enligt rektorn att lärarna ska beakta demokrati- och värdegrundsfrågor i den egna undervisningen. Vid intervjun och samtal med lärare framkommer att lärarnas egen utvärdering redan vårterminen 2009 visade att de behövde för-

³ Samtliga elever svarar "stämmer mycket bra" eller "stämmer ganska bra" på påståendet att "på lektionerna får vi diskutera och debattera olika frågor".

bättra sitt förhållningssätt gentemot eleverna och att detta ledde till en medveten långsiktig strategi om att i alla sammanhang uppträda mot eleverna på, som lärarna benämner, ett kärleksfullt och respektfullt sätt. Som ett led i skolans fortsatta värdegrundsarbete deltar skolans personal, inom ramen för skolans kompetensutvecklingsplan för kalenderåret 2012, i en utbildning som handlar om förhållningssätt och värdegrund.

Vid intervjuer och samtal med såväl elever som lärare samt av resultaten från de av Skolinspektionen under besöket utdelade elev- och lärarenkäterna framgår att en stor majoritet upplever att elever och lärare på Björkhaga skola respekterar varandra. Som exempel på detta noterar inspektörerna att eleverna vid ett par tillfällen korrigerar lärarna i undervisningen och att lärarna då i gengäld markerar sin uppskattning över påpekandena. I intervjuer och samtal med elever framgår vidare att lärarna och övrig personal rent generellt är bra på att bejaka elevernas bekymmer, frågor och synpunkter vare sig det handlar om undervisning i klassrummet eller i något annat sammanhang.

Skolledningen och lärarna har från och med höstterminens start gemensamt utarbetat en mall för planering av undervisningen i samtliga ämnen. Enligt rektorn är avsikten med mallen att undervisningen som bedrivs är strukturerad och tydlig samt att eleverna ges möjligheter att utöva ett reellt inflytande över arbetssätt, arbetsformer och innehåll. Inspektörerna har tagit del av planeringarna i samtliga ämnen gällande den besökta klassen och noterar att de innehåller beskrivningar över det valda arbetsområdet med tydliga kopplingar till kursplanernas syften och centrala innehåll. Ett tillägg görs längst ner i planeringarna som visar att eleverna ska kunna lämna synpunkter på dessa. Inspektörerna noterar att samtliga lärare har lämnat in ifyllda planeringar och att flera av planeringarna uppmärksammar också de värden och förmågor som finns nämnda i kursplanerna och som har anknytning till läroplanens demokrati- och värdegrundsuppdrag.

I intervjuerna med rektorn och lärare framkommer att de pågående insatserna med en breddning av Björkhaga skolas kulturprofil har som mål att förstärka demokrati- och värdegrundsarbetet i skolan. Konkret innebär detta att några klasser under vårterminen 2012 kommer att delta i filosofiska samtal med hjälp av en samtalsledare samt två professionella skådespelare från Riksteatern. Rent praktiskt ska de filosofiska samtalen kopplas till kursplanerna och undervisningen i svenska och i de samhällsorienterande ämnena. Tanken är att eleverna ytterligare ska utveckla förmågan att reflektera och analysera via gruppdiskussioner. Denna satsning bygger på ett redan etablerat klassrumsklimat, som

ger utrymme åt grupparbete och gruppdiskussioner och de filosofiska samtalen kommer mot slutet av vårterminen att utmynna i en pjäs baserad på elevernas egna berättelser.

Sammanfattningsvis är det Skolinspektionens bedömning att det på Björkhaga skola finns en genomtänkt strategi för att utveckla skolans demokrati- och värdegrundsarbete. Strategin har som sin utgångspunkt huvudmannens vision för Botkyrkas skolor. Arbetet leds och samordnas av skolans rektor och arbetslagen. Utarbetandet och tillämpning av planeringsunderlag i enskilda ämnen visar att det finns en samsyn mellan skolledningen och lärarkåren i det strategiska arbetet. Vidare finns det på Björkhaga skola en respektfull relation mellan vuxna och elever vilket bidrar till utvecklingen av elevernas medborgerliga kompetens.

Undervisningen och kommunikationsklimatet i klassrummen

De kvalitetsaspekter som beskrivs och diskuteras under denna rubrik uppehåller sig vid hur demokrati- och värdegrundsuppdraget iscensätts i klassrummen och hur det anpassas till undervisningen i olika ämnen. Resonemangen lyfter fram om undervisningen struktureras och genomförs så att alla elever får möjlighet att uttrycka, utmana och kritiskt reflektera över sina egna föreställningar och åsikter i relation till olika slags kunskap, synsätt och normer.⁴

Kunskaper och värden i undervisningen

Den samlade bilden av de insända planeringarna i samtliga ämnen visar att lärarna överlag följer rektorns instruktioner om att strukturera undervisningen i överensstämmelse med skolförordningens krav att skapa förutsättningar för att eleverna når de kunskapskrav som minst ska uppnås och i övrigt utvecklas så långt som möjligt. Av dokumentanalysen framkommer att vissa av de insända planeringarna fångar inte bara kunskaper men även värden och förmågor elever ska utveckla. Exempelvis i musikämnets planering står det att eleverna ska analysera och samtala om musikens uttryck i olika sociala, kulturella och historiska sammanhang, vilket också uppfylls på den lektion som inspektörerna bevittnar.

Ett annat exempel där ämnets syfte och långsiktiga mål samt de förmågor som eleverna ska utveckla uppmärksammas är inom ämnet matematik. I planering-

⁴ 5 kap. 2 § skolförordningen enligt Skolverkets Allmänna Råd (2011). Planering och genomförande av undervisningen – för grundskolan, grundsärskolan, specialskolan och sameskolan. Skolverket: Stockholm

en för arbetsområdet om ekvationer ombeds eleverna att använda matematikens uttrycksformer för att samtala om samt argumentera och redogöra för frågeställningar, beräkningar och slutsatser. På en av de tre matematiklektioner som inspektörerna observerar är eleverna engagerade i gruppdiskussioner under större delen av lektionen. Diskussionerna utgår från de laborativa moment som läraren har förberett och som enligt inspektörernas intryck, leder till ett lustfyllt och elevaktivt lärande. Vidare noteras att lärarens efterföljande genomgång i helklass underlättar för eleverna att samtala och argumentera om samt redogöra för ekvationer i matematik. Läraren är uppmuntrande och ger regelbundet positiv återkoppling till eleverna som exempelvis när de ska förklara hur man ska gå tillväga för att lösa ett ekvationsdilemma. Oavsett om elevernas svar är rätt eller fel synliggör läraren elevernas tankeprocess i dessa sammanhang. I intervjuer och samtal med eleverna framgår att de upplever undervisningen i matematik som lärorik och att de får möjlighet att diskutera i grupp och i helklass hur man kommer fram till olika lösningar.

Inspektörernas iakttagelser av undervisningen visar att de flesta lärare har en tydlig start och avslut på lektionerna vilket bidrar till att undervisningen överlag upplevs som strukturerad. Flera lärare skriver också på tavlan vad som kommer att genomföras under lektionen. Dock saknas i några fall en tydlig koppling mellan de olika momenten i undervisningen och de förmågor och värden som eleverna ska ges möjlighet att utveckla. Däremot finns det en tydlig koppling mellan de olika arbetsmomenten och det centrala innehållet. Alltså får det centrala innehållet ofta ett relativt stort utrymme i lärarnas undervisning på bekostnad av syftet med kursen samt de förmågor och värden eleverna ska utveckla. Exempelvis noterar inspektörerna att vissa lärare har en kort introduktion i början av lektionen som enbart handlar om att uppmärksamma vad som ska göras eller vilka sidor som är aktuella i arbetsområdet utan att förklara syftet med lektionen. Därefter arbetar eleverna kontinuerligt utan att lärare gör uppehåll för att få eleverna att reflektera över det som de lär sig. Vidare framgår att vid några lektioner finns ingen avslutande utvärdering för att följa upp i vilken mån det avsatta syftet nåtts. Inspektörernas intryck är att undervisningen i dessa sammanhang – oavsett om det handlar om en genomgång, grupparbete, gruppdiskussion eller enskilt arbete – handlar mer om görande, dvs. att genomföra ett eller flera arbetsmoment, än lärande. Detta styrks av elevintervjuerna.

Av kursplanerna för de samhällsorienterande ämnena framgår att dessa har en särställning när det gäller att främja skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag. Vid skolbesöket får inspektörerna ta del av två lektioner i ämnet historia. Det aktuella arbetsområdet handlar om historiska revolutioner och i planeringen har läraren uppmärksammat vikten av att eleverna ska kunna utveckla för-

mågan att kritiskt granska, tolka och värdera källor som grund för att skapa historisk kunskap. Under den andra av två lektioner som inspektörerna observerar får eleverna möjlighet att reflektera över likheter och skillnader mellan den franska deklARATIONEN om mänskliga rättigheter och FN:s deklARATION om detsamma. Eleverna arbetar gruppvis och efter att de enskilt läser igenom innehållet i deklARATIONERNA diskuterar de i grupper om fyra eller fem vilka likheter och skillnader de har upptäckt. Under den efterföljande helklassdiskussionen får eleverna tillfälle att ställa frågor exempelvis om aristokraterns roll i samhället och om de homosexuellas rättigheter utifrån ett historiskt perspektiv. Läraren svarar kortfattat på frågorna och tar inte tillfället i akt att utvidga diskussionen.

I läroplanen står det att i all undervisning är det angeläget att lärarna tillämpar ett etiskt-, historiskt-, internationellt-, och miljöperspektiv.⁵ I intervjuer och samtal med lärare framkommer att lärarna inte har medvetandegjort dessa perspektiv i undervisningen. Dock framkommer av lärarintervjun samt från lektionsobservationerna att dessa perspektiv i viss utsträckning förekommer i undervisningen men att det oftast sker omedvetet. Exempelvis i ämnet textilslöjd återanvänder eleverna gamla kläder genom att laga, ändra och sy om dem till nya plagg. I lärarens planering under rubriken centralt innehåll nämns också att arbetsområdet bland annat handlar om återanvändning och miljömedvetenhet. Dock framkommer av elevintervjuer och lärarintervjun att man inte i tillräcklig utsträckning har diskuterat varför eleverna får laga, ändra och sy om återanvändbara material till något nytt.

I flera fall observerar inspektörerna att samspelet elever emellan och mellan elever och lärare präglas av både lärande och av ömsesidig respekt såväl som delaktighet, inte minst är detta tydligt under lektionen i ämnet idrott och hälsa. Generellt tycks gruppövningar och gruppdiskussioner i olika ämnen gynna klassen så att även annars passiva elever engagerar sig i undervisningen. Vidare noterar inspektörerna att lärarna överlag är bra på att cirkulera i klassrummet för att handleda eleverna i deras arbete oavsett om klassen arbetar gruppvis eller håller på med en individuell uppgift.

Inspektörerna noterar också att vissa lärare medvetet bejakar elevernas förklaringar på faktabaserade frågor genom att alltid bekräfta elevernas svar som intressanta och viktiga oavsett om detta är korrekt eller inte. Exempelvis kommenterar en lärare i samband med en genomgång i helklass, att han förstår hur eleven tänker och redogör för elevens svar på ett respektfullt och bejakande sätt. På grund av att förklaringen inte är heltäckande fortsätter läraren att fråga klassen om någon kan "utveckla svaret", men från en annan utgångspunkt.

⁵ Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011(Lgr 11).

Inspektörernas generella intryck är emellertid att det varierar mellan lärare i vilken utsträckning de lyckas med att få elever att få igång tankeprocesserna.

I skolans likabehandlingsplan framgår att ämnesövergripande arbete ska vara obligatoriskt i undervisningen för att bland annat främja de grundläggande värdena såsom mångfald, tolerans och demokrati. Exempelvis vill rektorn att lärarna ska samverka med varandra i tematiska projekt över ämnesgränser i syfte att ge eleverna överblick och sammanhang i undervisningen. Av dokumentanalysen och av intervjuer med såväl elever som lärare framkommer att under innevarande år har det ämnesövergripande arbetet inte kommit igång. Vidare påpekar rektorn att målsättningen med ämnesövergripande arbete är ett förbättringsområde för skolan.

Sammanfattningsvis är det Skolinspektionens bedömning att det varierar i vilken utsträckning lärarnas undervisning utvecklar elevernas medborgarkompetens beträffande kunskaper och värden. Vissa lärare strukturerar och genomför undervisningen så att den omfattar såväl kunskaper som värden i enlighet med läroplanen och kursplanerna. Undervisningen hos dessa lärare karakteriseras av att de kopplar samman det centrala innehållet i arbetsområdet med de syften dvs. de långsiktiga målen och de förmågor eleverna ska utveckla. Andra lärare brister i att strukturera och genomföra undervisningen. Lektionerna handlar i dessa fall om att genomföra ett arbetsområde utan tillfälle till diskussion, analys eller reflektion. En tydlig koppling mellan arbetsområden i undervisningen och de förmågor och värden som uttrycks i lärarnas planering krävs så att alla lärare ser till att eleverna ges förutsättningar att utveckla kunskaper och värden som utvecklar deras medborgarkompetens. Ett sätt att angripa detta är att lärarna i större utsträckning samverkar med varandra i ämnesövergripande arbeten.

Alla elevers möjligheter att komma till tals i undervisningen

Den klass som Skolinspektionen har följt består i sin helhet av både, å ena sidan, ambitiösa högpresterande elever och, å andra sidan, av tysta och till synes icke-motiverade elever. Mot bakgrund av detta noterar inspektörerna att vissa lärare är konsekventa med att exempelvis låta tysta eller blyga elever komma till tals i samband med gemensamma genomgångar. Uttalanden såsom "vi väntar tills alla är med, är alla med nu?", "jag vet att du vill ha ordet men nu ska vi släppa in X så att han/hon kan få svara också", "Vänta ett ögonblick, nu ska vi låta någon annan svara" är några exempel på situationer där en lärare lyckas med att se till att även andra elever än de som exempelvis brukar räcka upp handen får möjlighet att komma till tals.

I trä- och metallslöjd arbetar eleverna i halvklass med att tillverka ett nyckelskåp. Inspektörerna noterar att flera elever ställer frågor under arbetets gång, diskuterar olika lösningar med läraren och samarbetar med andra i klassen kring lösningar och tillvägagångssätt. Lärarens interaktion med eleverna handlar enligt inspektörernas observationer om att få eleverna att tänka processinriktat, dvs. att det kan finnas olika lösningar på hur man kan konstruera de nyckelskåp som eleverna tillverkar. "Så tycker du men kanske en annan har en annan uppfattning" lyder lärarens kommentar när en elev försöker övertyga andra elever att dennes lösning är felfri. Därefter förklarar läraren andra alternativa lösningar, vilket gör att eleven omprövar sitt ställningstagande.

Generellt sett lyckas vissa lärare att få samtliga elever att aktivt delta i undervisningen oavsett om lektionen handlar mer om diskussioner eller praktiskt arbete. Dock noterar inspektörerna att inte alla lärare har samma förhållningssätt varför vissa lektioner präglas av att ett fåtal dominanta elever ges nästan all uppmärksamhet och stimulering.

Variationen bland lärarnas sätt att dela ordet kan jämföras med hur lärarna styr gruppdiskussionerna i undervisningen. Inspektörerna konstaterar att vid de lektionstillfällen där lärarna bestämmer gruppernas sammansättning får tysta eller mindre motiverade elever större möjligheter att delta i gruppdiskussionerna jämfört med de gånger eleverna själva väljer sina grupper. I rektorsintervjun framkommer att rektorn har efterlyst ett tydligare pedagogiskt ledarskap i klassrummet och att inte alla lärare har kommit tillräckligt långt i detta avseende. Elevintervjuerna och elevsamtalen som inspektörerna genomför bekräftar rektorns uppfattning om att det varierar mellan lärare vad avser elevernas möjligheter att komma till tals.

Samtliga elever på Björkhaga skola som besvarat den enkät som eleverna under Skolinspektionens besök ombeds besvara, menar att lärarna tar pojkars och flickors åsikter på lika stort allvar.⁶ Denna bild bekräftas av inspektörernas observationer i de fall där läraren styr grupparbeten eller klassgenomgångar. Vidare framkommer av lektionsobservationer samt av samtal och intervjuer med elever att vissa lärare använder internetbaserade sociala medier för att kommunicera med elever och att detta ger eleverna en ytterligare möjlighet att få ställa frågor eller få instruktioner från läraren.

Inspektörerna noterar också att under vissa lektioner bjuder läraren in till reflekerande samtal kring vad eleverna har lärt sig. Dessa samtal sker oftast men inte enbart mot slutet av lektionen. Dock varierar det i vilken utsträckning lä-

⁶ Eleverna svarar "stämmer ganska bra" eller "stämmer mycket bra" till påståendet "Mina lärare tar killars och tjejers åsikter på lika stort allvar".

rarna genomför detta moment. Hos vissa lärare ges tid åt att elever delar med sig av nyttiga insikter och konstruktiv kritik över det lärande som har ägt rum i undervisningen. Detta gäller såväl praktiska som teoretiska ämnen. Dock hos andra lärare handlar avslutningen om en summering av vilka uppgifter som har genomförts utan möjlighet till öppna eller kritiska reflektioner. I enstaka fall genomförs ingen summering överhuvudtaget varför möjlighet till reflektion kring det egna lärandet uteblir. I intervjuer och samtal med såväl elever som lärare samt i intervjun med rektorn framkommer en samstämmig bild att på Björkhaga skola behöver man utveckla arbetet kring utvärdering av undervisningen. Detta har stöd i Björkhaga skolas elevenkät läsåret 2010/11, där knappt hälften av skolans elever instämmer positivt i påståendet "Min lärare och jag pratar ofta om vad jag har lärt mig och hur jag kan lära mig". Inspektörernas intryck är att detta tycks vara en konsekvens av att lärarna behöver förbättra arbetet kring elevernas förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden samt att inse konsekvenserna av olika alternativ.

Sammanfattningsvis är det Skolinspektionens bedömning att det varierar i vilken utsträckning lärarna på Björkhaga skola strukturerar och genomför undervisningen så att det ökar elevernas möjligheter att komma till tals. Vissa lärare skapar goda förutsättningar för att få flertalet elever att vara delaktiga i diskussioner och i arbetsprocesser medan andra lärare gör detta i liten utsträckning eller inte alls. Ett gemensamt förhållningssätt behövs så att alla lärare arbetar med att planera och implementera undervisningen i syfte att få elever som inte är högpresterande eller är av någon annan anledning inte är aktiva att komma till tals i undervisningen.

Kritiskt och normkritiskt tänkande i undervisningen

På ett antal lektioner som inspektörerna observerar ser man exempel på situationer där eleverna ges tillfälle att utveckla förmågan till kritiskt och självständigt tänkande och där de får möjlighet att argumentera samt uttrycka ståndpunkter. Exempelvis i ämnet engelska handlar ett moment i undervisningen om att bedöma brott och dess konsekvenser, med utgångspunkt i ett arbetsblad och ett scenario där eleverna ska föreställas vara fängelsedirektörer som bestämmer över vilka fångar som ska släppas ut från ett överbefolkat fängelse. Eleverna får en introduktion till arbetsområdet och därefter diskuterar man gruppvis olika alternativ och rangordnar vilka fångar som ska frisläppas. I nästa steg ber läraren varje grupp att presentera framför klassen de slutsatser de har kommit fram till. Varje grupp "försvarar" sin redovisning, vilket innebär att andra i klassen får möjlighet att ställa frågor och ifrågasätta de slutsatser som enskilda grupper kommer fram till. Under de gemensamma diskussionerna noterar inspektörerna att läraren försöker få eleverna att argumentera för sin

sak genom att ställa följdfrågor och ge bekräftelse. Inspektörernas intryck är att lektionens struktur och genomförande möjliggör för elever att tänka kritiskt och i viss mån normkritiskt. Bland annat synliggör läraren det etiska perspektivet i undervisningen och utmanar eleverna att utveckla förmågan att göra personliga etiska ställningstaganden samt ser till att eleverna får insikt om konsekvenserna av olika etiska alternativ.

I ämnet svenska handlar det område som eleverna arbetar med om att analysera bilder. Syftet med lektionen är att bland annat få eleverna att skriva reflekterande texter kring enskilda svartvita foton. Eleverna får under lektionen en genomgång i hur man kan gå tillväga för att analysera. Läraren har förberett instruktionsunderlag som ska få eleverna att fundera över vikten av att veta vad bilden föreställer, hur bilden är sammansatt, vilka förväntningar bilden genererar samt vilken målgrupp bilden är avsedd för. Tillsammans med eleverna går läraren igenom textmaterialet och ger dem möjlighet att ställa frågor, och förser dem på så vis med analysverktyg för uppgiften. I nästa steg får eleverna i par diskutera bilderna och parallellt föra anteckningar, medan läraren går runt och är behjälplig.

Utifrån de lektioner som inspektörerna har deltagit i kan det dock konstateras att det också finns ett antal lektioner där möjligheten för elever att tänka kritiskt och värdera påståenden är alltför begränsad. Exempelvis noterar inspektörerna att arbetsmomenten på vissa lektioner inte ger utrymme för problematisering, självständigt tänkande eller reflektioner över normer och värderingar. Detta gäller såväl enskilda som gruppuppgifter och även helklassdiskussioner. Det kan exempelvis handla om att det på vissa lektioner saknas balans mellan gemensamma genomgångar, diskussioner och enskilt arbete för att skapa goda förutsättningar för varje elevs lärande. De intervjuade eleverna bekräftar inspektörernas bild och tillägger att dessa lektioner är representativa för hur undervisningen ser ut över tid.

Av Skolinspektionens tidigare nämnda elev- och lärarenkäter framgår att både elever och lärare är nöjda med arbetet kring elevernas möjligheter att diskutera och debattera om olika frågor inom ramen för undervisningen. Vidare framkommer det i lärarenkäten att samtliga lärare anser sig uppmuntra eleverna till kritisk reflektion.⁷ Dock framkommer i intervjuer och samtal med elever att i vissa ämnen tenderar undervisningen att huvudsakligen bestå av kontinuerligt arbete med uppgifter utan tillfälle till dialog och debatt. Inspektörernas intryck är att det finns en koppling mellan de ämnen som de intervjuade eleverna hänvisar till och att vissa lärare inte är tydliga med att lyfta fram läroplanens- och

⁷ Samtliga lärare menar att påståendet "Jag uppmuntrar mina elever till kritisk reflektion" med "stämmer mycket bra" eller "stämmer ganska bra" överens med deras egen uppfattning.

kursplanernas mål i undervisningen vad beträffar kritiskt och normkritiskt tänkande. Vidare framkommer i intervjuer och samtal med elever att det blir för högljutt och pratigt i vissa ämnen och att detta försvårar möjligheten till djupare diskussioner i klassen. Rektorsintervjun bekräftar de intervjuade elevernas upplevelser av att det krävs större pedagogiskt ledarskap för att åstadkomma en mer optimal nivå av kritiskt tänkande i klassrummet. Vidare nämner rektorn att tanken med projektet med de filosofiska samtalen är just att utveckla lärarnas förmåga att få Björkhaga skolas elever att i större utsträckning delta i öppna, prövande och kritiska samtal i undervisningen.

Inspektörerna konstaterar också att det förekommer få exempel under lektionerna där undervisningen präglas av ett interkulturellt förhållningssätt trots att den klass som inspektörerna följer, liksom hela skolan, består av både elever och lärare med olika etnisk och religiös bakgrund. Exempelvis förekommer det sällan att lärare i den ordinarie undervisningen ger utrymme för jämförelser mellan olika kulturella synsätt. Utifrån lektionsobservationerna är inspektörernas generella intryck att lärarna i liten utsträckning tar chansen att i undervisningen låta elever reflektera över värderingar, normer och grundläggande antaganden från andra kulturer inklusive de kulturer som finns representerade i klassen. Det framgår av intervjuer och samtal med såväl elever som lärare att lärarnas användning av elevernas olika bakgrunder som ett led i det kritiska tänkandet i undervisningen är begränsat.

Sammanfattningsvis är det Skolinspektionens bedömning att lärarnas undervisning överlag främjar elevernas förmåga att utveckla ett kritiskt förhållningssätt till kunskap och normer. För att främja ett ökat arbete med elevernas medborgliga kompetens att tänka kritiskt och kunna ifrågasätta normer behöver samtliga lärare tillämpa ett tydligt pedagogiskt ledarskap i klassrummet, ge utrymme för reflektion och kritiskt tänkande i undervisningen samt medvetet satsa på interkulturellt lärande.

Syfte och frågeställningar

Skolan har ett dubbelt uppdrag som förstärkts i den nya skollagstiftningen, och som består i att förmedla och förankra såväl kunskaper som demokratiska värden. Det demokratiska uppdraget ska enligt styrdokumentet genomsyra hela verksamheten och vara närvarande i undervisningen i alla ämnen. Kvalitetsgranskningens syfte är att granska hur detta sker på grundskolor runt om i landet, för att identifiera utvecklingsområden såväl som framgångsfaktorer som kan bidra till förhöjd kvalitet i skolornas demokrati- och värdegrundarbete.

För att uppnå syftet genomförs granskningen utifrån en övergripande frågeställning om *huruvida undervisningen och kommunikationsklimatet på de granskade skolorna ger eleverna förutsättningar att tillägna sig medborgerlig kompetens i form av grundläggande värden, kunskaper och förmågor, som de enligt styrdokumentet behöver för att leva och verka i ett demokratiskt samhälle*. Denna frågeställning har i sin tur brutits ned i sex mer specifika frågor, som omfattar olika delar av de enskilda skolornas demokrati- och värdegrundsarbete inom ramen för de båda granskningsområdena ovan:

- 1) Säkerställer rektor att det finns en gemensam strategi som genomsyrar skolans demokrati- och värdegrundsarbete?
- 2) Tar rektor och lärare ansvar för att det råder ett diskussionsklimat på skolan som tillåter olika slags meningsutbyten?
- 3) Struktureras och genomförs undervisningen så att eleverna får ta del av både kunskaper och värden?
- 4) Struktureras och genomförs undervisningen så att alla elever får komma till tals?
- 5) Struktureras och genomförs undervisningen så att information kan värderas, kommenteras och diskuteras kritiskt och sakligt i olika ämnen?
- 6) Struktureras och genomförs undervisningen så att olika åsikter, normer och synsätt tillåts, synliggörs och vid behov diskuteras normkritiskt?

Metod och material

Granskningen genomförs i form av så kallade *fallstudier*, på totalt 17 grundskolor, slumpmässigt utvalda i 10 kommuner med lågt valdeltagande. Fallstudieansatsen innebär att varje skola betraktas som ett separat "fall" och de enskilda skolornas processer avseende demokrati- och värdegrundsarbetet granskas utifrån så många källor som möjligt och med hjälp av flera olika metoder. Särskilt fokus läggs på lektionsobservationer, genom att inspektörerna tillbringar största delen av de fyra dagar som de visats på en skola, med att följa en viss klass eller elevgrupp, företrädesvis i årskurs 8, på deras undervisning i olika ämnen. Denna rapport omfattar en klass i årskurs 8. Totalt har Skolinspektionen besökt 14 lektioner under skolbesöket. I anslutning till lektionsobservationerna har samtal förts med undervisande lärare och enkla enkäter har delats ut till elever och lärare. Underlag för bedömning har utöver detta erhållits genom en övergripande dokumentgenomgång, däribland av skolans självvärdering av verksamheten och lärarnas lektionsplaneringar, fokusgruppintervjuer med elever, lärare respektive övrig personal samt en avslutande intervju med rektor.